

BALYA-KARAYDIN MADEN GREVİ VE MEHMET ALİ (AYNÎ) BEY'İN MÜFETTİŞLİĞİ (1908)

Yrd. Doç Dr. Uğur AKBULUT*

ÖZ: Grev, işçilerin eskiden beri en çok başvurduğu hak arama yöntemlerinden birisidir. Genellikle çalışma şartlarının iyileştirilmesi veya ücretlerin artırılması amacıyla başlatılan grevler, çoğu zaman işverenler tarafından sert tepkilerle karşılanmıştır. Bu çalışmada ücretlerin artırılması maksadıyla başlatılan grevlere bir örnek olarak görülebilecek olan Balya-Karaydin maden grevi ele alınmıştır. Balya-Karaydin maden işçileri, II. Meşrutiyet'in ilanının getirdiği özgür ifade ortamı ve tüm ülkeyi saran işçi eylemlerinin etkisiyle greve gitmişti. Sayıları iki bini bulan işçilerin hemen hemen yarısı iş bırakırken diğer yarısı çalışmaya devam etmek niyetindeydi. Bu durum doğal olarak taraflar arasında çatışmalar yaşanmasına neden olmuştur. Bu arada eylem yapan işçiler maden şirketine ait birimlere karşı saldırılara başlayınca, maden şirketi hükümetten yardım talebinde bulunmuştur. Olayları bastırmak için bir miktar asker Balya'ya sevk edildiği gibi Lazkiye Mutasarrıfı Mehmet Ali Bey de tahkikat için grev mahalline gönderilmiştir. İşçi liderleriyle yapılan görüşmeler sonrası ücretlere zam yapılarak grev sona erdirildiği gibi olayların çıkmasında rolleri olduğu anlaşılan bazı kimseler de çeşitli cezalara çarptırılmıştır. Grevin başlaması ve sonrası yaşanan olaylarda rolü olduğu kanıtlanan resmi görevliler Balya'dan uzaklaştırılmıştır.

Anahtar kelimeler: İşçi, grev, maden, sendika, Balya, Mehmet Ali Aynî

The Mine Strike of Baly-Kaaraydin and The Inspectorship of Mehmet Ali (Ayni) Bey (1908)

ABSTRACT: Strike is a commonly and widely practiced way of seeking for justice . Strikes, are generally put into process in order to

* Erzurum Teknik Üni. Edebiyat Fak. Tarih Böl., uabulut@turk.net

request better working conditions or raise wages. However, the strikers receive a harsh response by the employers, most of the time. In this study Balya-Karaaydin mine strike was examined which could be used as an example of strike aiming to increase wages. Balya-Karaaydin mine workers launched that strike under the influence of free expression environment set by the II. Meşrutiyet (the exercise of law and order), and workers' actions surrounding the whole country. To protest working conditions, the half of two thousand workers decided to stop the work whereas the other half wanted to continue working. This naturally led to conflicts between the parties. When the workers began to attack the company units, the mining company has requested help from the government. Troops were sent to suppress the strike, also Lazkiye district governor (mutasarrıf) Mehmet Ali Bey assigned to investigate events. After the negotiations with labor leaders, the strike ended resulting in the wage rise. People who had played a leading role in the events were sentenced to various penalties. The public officials who had been among those encouraged the strike were dispatched from Balya.

Key Words: Labor, Strike, Mine, Union, Balya, Mehmet Ali Aynî

Giriş

Dünya tarihinde “Sanayi Devrimi” kadar küresel etkiye sahip bir başka örnek bulmak kolay değildir. Bu dönemde makinelerle donatılmış fabrikalar seri üretim yaparken, sermaye sahipleri bir yandan yeni hammadde kaynakları bulmaya çalışıyor bir yandan da ürünleri satabilecekleri pazarlar arıyorlardı. Bu çok yönlü yapı ve ticaret, sanayileşmiş ülkelerin yanında, geri kalmış toplulukları da Sanayi Devrimi'nin etkisi altına alıyordu (Deane 1994: 46-47).

Sanayi Devrimi sırasında makineler icat edilmiş, buhar kuvveti keşfedilmiş, elektrik enerjisi insanın kullanacağı şekilde dizginlenmişti. Bu durum şahsi kabiliyetleri ile para kazanan sanatkâr ve ustalarla bunların yanında kalfa ve çırak olarak çalışan insanların durumunu temelinden sarsmıştı. Küçük atölyelerin yerini büyük işletmeler ve fabrikalar alırken, makineleri çalıştıran işçiler, önceleri bir ustanın bir ömür boyu elde ettiği hünerle ortaya koyduğu eseri, daha kısa zamanda yapabilir hale geldiler. İşte bu büyük değişim, adına işçi denilen grubu ortaya çıkarmıştır (Sülker 1998: 10).

İşçinin birbirinden farklı tanımları yapılmış olmakla beraber geniş kabule göre işçi, kendisi üretim araçlarına sahip olmayan, başkalarının üretim araçlarıyla çalışan ve hür bir anlaşma ile sermaye sahibine emeğini satarak çalışan kimse olarak tanımlanır (Sencer 1969: 12; Koç 2010: 20). Bu durumda işçiler, üretimi kendi başına sürdürebilecek başka

olanaklara sahip olmayan, yani mülksüzleşmiş ücretlilerdir.¹ 18. yüzyılın ilk yarısında ev ekonomisi ve el sanatları ile geçinen işçi tipi, Sanayi Devrimi ile yerini daha çok kişinin bir arada çalıştığı işçi tipine bırakmıştır (Sülker 2004: 12).

Bir arada aynı şartlarda çalışan ve aynı sıkıntıyı çeken işçiler, daha iyi çalışma şartları ve daha yüksek ücret alabilmek adına ortak eylemlere girişmeye başlamışlardı. İlk eylemler, ücretlerdeki düşüklük ve uzun iş saatleri üzerine yoğunlaşmıştı. Fakat işçi tepkileri başlangıçta işverenlere karşı değil, esas suçlu olarak gördükleri makinelere karşı yönelmişti. Çünkü makineler onların hem ücretlerinin düşmesine hem de içlerinden pek çoğunun işsiz kalmasına sebep olmuştu. Mesela 1758 yılında İngiliz işçiler ilk mekanik yün biçme makinelerini parçalamış ve benzer şekilde birçok yerde makineler tahrip edilmişti (Abendroth 1992: 11-12). Sanayi Devrimi sırasında işçilerin katlandığı zorluklar zamanla onların bilinçlenmesine ve bu zorluklardan kurtulma çabası içerisine girmelerine neden olmuştur. Bu yeni dönemde işçiler, makinelere saldırmak yerine onların faydasını kabul ederek tepkilerini hükümet veya sermaye sahiplerine yöneltmişlerdi (Sülker 1998: 51).

1789 Fransız Devrimi, Avrupa'da işçiler için yeni bir dönemin başlamasına neden oldu. Daha insani şartlarda çalışmak ve yaşamak isteyen işçiler, birlikte hareket etmeleri gerektiğinin bilincine vararak grev silahını daha bilinçli olarak kullanmaya başlamışlardı (Güzel 1993/1: 14). Grev, genel anlamda çalışma koşullarını kendi lehlerine değiştirmek ve yeni haklar ve menfaatler sağlamak amacıyla işçilerin çoğunun önceden aralarında karar vermek suretiyle bir iş yerinde ya da işkolunda belirli ya da belirsiz bir süre için çalışmaya son vermeleri olarak tanımlanır (Talas 1983: 281). İşçilerin amaçlarına ulaşmak için grev yapmaları yeni bir şey değildi. Yüzlerce yıldır dünyanın çeşitli yerlerinde çalışanlar grev yapmıştı. Kötü yaşam koşulları ve fabrika hayatının etkisiyle işçiler belirli bir bilince erişmesi ve artan işçi sayısı Avrupa'da işçi sınıfının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Sencer 1969: 15).

İşçi sınıfı uzun süre sermaye karşısında zayıf kalmıştı. Bu aşamada işçiler henüz örgütlenip sendikalar yoluyla eşit müzakere gücüne ulaşamadıkları için grevler istenilen sonuca ulaşamıyor ve kendileri için elverişli olmayan ücret ve çalışma koşullarını kabul etmek zorunda kalıyorlardı (Talas 1983: 178-181). İşverenler, kamu veya özel sektör, başlangıçta işçilerin ücret ve öteki çalışma koşullarını müzakere etmesini kendi otoritelerine karşı olarak algıladıkları için işçilerin

¹ Üreticilerin yoksullaşarak tarlalarını veya dükkânlarını satmak zorunda kalmaları sürecine mülksüzleşme denilmektedir (Koç 2010: 20).

örgütlenmelerine müsaade edilmiyordu. Fakat işçilerin örgütlenme hakkı için verdikleri mücadele amacına ulaşmış ve 1824 yılında İngiltere’de işçilere dernek kurma özgürlüğü tanınmıştır. (Sülker 2004: 12). Bundan sonra yeni haklar elde edebilmek için grevlere başvuran işçiler, 1825 yılından itibaren bazı sendikal haklar elde etmiştir. Artan sendika etkinliği işçiler için daha iyi çalışma ve yaşam koşulları uğruna daha çok savaşı, işverenler içinse şiddetli karşı önlemlere başvurma gerekliliğini beraberinde getirmiştir (Abendroth 1992: 16-18). 1830’lu yıllardan sonra da Fransa’da işçiler kolektif örgütler kurdular. Bu örgütlenme zanaatlar arası dayanışmayı artırdı ve 1833 yılında büyük bir grev dalgası olarak ülkeye yayıldı. Bu grevler, işçiler arasında bir sınıf bilincini ortaya çıkardı (Sewel 2012: 68-70).

İşçi talepleri ve bu uğurda yapılan mücadele zaman içinde meyvelerini vermeye başlamıştır. 1847 yılında İngiltere’de işgünü 10 saatle sınırlandıran yasa kabul edildi ve bu sınırlama 1850 yılında tüm sektörlerde uygulanmaya başladı (Abendroth 1992: 32). 1868’de Fransa’da toplanma özgürlüğü hakkındaki kanun yürürlüğe girdiği gibi 1869’da bütün işçi sendikalarını bir çatı altında toplayabilecek federasyon kurulmasına izin verildi (Sülker 2004: 20-21). Böylece işçiler, başta İngiltere ve Fransa olmak üzere peyderpey bütün Avrupa’da XIX. yüzyıl sonuna kadar sendika kurma ve grev hakkı yanında birçok sosyal ve siyasal hak elde etmiş oldular (Silver 2009: 118-119).

Osmanlı Devletinde İlk İşçi Hareketleri

Osmanlı ekonomisi, büyük oranda bir tarım ekonomisiydi. Tarım yapılan arazinin büyük kısmı devlete aitti. Daha küçük ama yine de önemli olan bir kısmı ise vakıf statüsündeydi. Tarım dışı üretim, kentlerdeki küçük çaplı ve tamamıyla loncaların hâkimiyetindeki girişimlerle sınırlı kalmıştı. Loncalar hem müşterilerine kaliteli işçilik ve malzeme sağlarken hem de bir çırağın önce kalfa sonra usta olabileceği katı bir hiyerarşik sistemi muhafaza ediyordu (Zürcher 2000: 33-35). Fakat kentler büyüdükçe iş bölümü ve uzmanlaşma derinleşmiş ve loncaların sayısı artmıştır. Tekelci meslek örgütleri olarak loncaların temel amacı, üyelerinin çıkarlarını korumaktı. Bu amaçla loncalar, bir yandan kendi üretimlerini denetlemeye ve lonca içi rekabeti sınırlandırmaya çalışırken bir yandan da kendileri dışında ortaya çıkabilecek üretimi engellemeye çalışıyorlardı (Pamuk 2009: 58-59). Yüzlerce yıl lonca teşkilatı işçi, küçük esnaf ve sanatkârın hak ve çıkarlarını korumuş ve çalışma hayatını sıkı bir disiplin içerisinde yönetmiştir. Fakat XIX. asırda makineleşme nedeniyle küçük zanaatkârın geçirdiği büyük kriz, lonca teşkilatını temelinden sarsmış ve böylece işçi

ve küçük esnafın koruyucusu kalmamıştır (Eldem 194: 138). 1820'li yıllardan itibaren yeni bir iktisadi düzene geçen Osmanlı ekonomisinin, kapılarını yavaş yavaş kapitalizme açması loncaların sonunu getirmiştir (Pamuk 2009: 191).

Osmanlı Devletinde 1830'lu yıllara kadar yabancı yatırımcı yoktu. Bu tarihlerde yerli sanayi orduya giysi, teçhizat ve silah üreten imalathaneler şeklinde varlığını sürdürüyordu. Devlete ait bu fabrikalarda buhar makinelerinin kullanılmaya başlanması üretim ve istihdamın artmasına neden oldu (Zürcher 2000: 77; Güran 1992: 236-237). Gerçi büyük miktarda üretim yapan sanayi müesseseleri daha önce de vardı. Mesela devlete ait tophane ve tersanelerde pek çok işçi çalışıyor ve devrine göre çeşitli alet edevatı kullanıyorlardı. Fakat makine kullanan ve adına fabrika denilebilecek devlete ait sanayi işletmeleri, yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra kurulan ordunun kıyafet ve levazımına mahsus eşyayı üretmek amacıyla tesis edilmişti. Bu fabrikalar mekanik tezgâhlar ve diğer makineleriyle birer modern endüstriyel kuruluş olarak kabul edilmektedir (Sarc 1999: 434-435; Makal 1997: 137).

1838-1841 yılları arasında başta İngiltere ve Fransa olmak üzere Avrupa devletleriyle yapılan serbest ticaret anlaşmalarından sonra Osmanlı ekonomisi kapitalist sistemle daha hızlı bir şekilde bütünleşmeye başladı (Zürcher 2000: 98). Osmanlı sanayisinin dışa açılması sonucunda büyük bir yapısal değişim yaşanmış ve bu sürecin sonunda ekonomik yıkımla karşılaşmıştır. Avrupa ürünleri karşısında yerli üretim pek az direnebilirken bu durum doğal olarak istihdam üzerinde de olumsuz etki yapmıştır (Makal 1997: 137).

Tanzimat döneminde, devlet tarafından kurulan fabrikalar dışında, büyük kısmı yabancılara, geri kalanı ise azınlıklara ait olan özel fabrikalar da kurulmuştu (Sarc 1999: 437; Türkoğlan 1981: 12). Bu endüstriyel atılım, işçilerin yavaş yavaş kitle niteliği kazanmasına yol açarken işçi sayısında da belirgin bir artışa neden olmuştur. Bu yeni iş koşulları tıpkı Avrupa'da olduğu gibi işçi hareketlerini beraberinde getirmiştir (Sencer 1969: 89; Fişek 1969: 24). Nitekim Sanayi Devrimi sonrası Avrupa'da sıkça görülen makine kırıcılığı ve protesto olayları Osmanlı topraklarında da görüldü. Makinelerin insan emeğinin yerini almasıyla işsiz kalma korkusu ve bu nedenle başlayan olaylar, Osmanlı İmparatorluğu'nda ana geçim kaynağı ücretli işçilik olan bir grubun ortaya çıktığının delilidir (Sencer 1969: 89-90).

Osmanlı Devletinde işçi hareketleri, 1870'li yıllarda başlamış olmakla beraber bu konudaki ilk yasal düzenleme olan Polis Nizamnamesi 1845 yılında çıkarılmıştır. Polisin görev ve yetkilerini belirleyen bu nizamname aynı zamanda çalışma ilişkileri alanına yönelik

düzenlemeler yapan ilk hukuksal belge olma özelliğini taşımaktadır. Nizamnamenin 12. maddesine göre; “işini bırakarak, greve gitmeyi amaçlayan işçilerin dernek ve toplulukları ile buna benzer kamu düzenini bozucu fitne, fesat derneklerini ortadan kaldırmak ve yok etmek böylelikle ihtilalin önünü almak için devamlı suretle uğraşmak ve çaba harcamak” polise verilen görevler arasında sayılmaktadır (Makal 1997: 255-256). Nizamnamede yer alan işçi hareketlerine yönelik 12. madde, bu konuda çalışan araştırmacılar arasında farklı şekillerde yorumlanmıştır. Kurthan Fişek, (Fişek 1969: 26) bunun 1845 yılından önce düzenli ya da düzensiz işçi hareketlerinin meydana geldiğine delil olduğunu söylerken; Oya Sencer (Sencer 1969: 98) ve Şehmus Güzel (Güzel 1993/2: 37) böyle bir yasağı gerektirecek işçi hareketleri olmamasına rağmen, Avrupa’daki işçi hareketlerinin Osmanlı devlet adamlarını korkuttuğu için bu maddeye nizamnamede yer verildiği görüşündedir. Yıldırım Koç (Koç 2010: 67) ve Mesut Gülmez (Gülmez 1985: 792-793) ise, nizamnamenin 1 Temmuz 1800 tarihli bir Fransız kararnamesinden aynen aktarılmış olduğunu ve bu nedenle işçi eylem ve örgütlerine bir tepki olarak değil, ilk kez kurulan polis örgütü için çıkarılan nizamın bir çevirisi olmasından kaynaklandığını belirterek meseleye daha farklı bir yorum getirmişlerdi.

Osmanlı Devletinde ilk grevler 1870’li yıllarda görülmeye başlamış ve 1907 yılına kadar elli civarında grev saptanmıştır. Tespit edilen ilk grev 25 Ocak 1872 tarihli Hasköy Tersanesi işçileri grevi, ikincisi ise 16 Şubat 1872 tarihli Beyoğlu Telgrafhanesi işçileri grevidir (Güzel 1985: 804-805). Bu dönem grevlerinin çoğu, mali kriz nedeniyle işçi ve memurlarına ücret ödemekten aciz olan devlete bağlı kuruluşlarda meydana gelmiştir. Bir anlamda işçiler ücret artışı talebi yerine var olanı müdafaa etme gayesindeydiler. Bu dönemde sendika bulunmadığı için grevlerin tümü geçici birlikler veya işçiler arasından çıkan doğal önderlerce yönetilmiştir (Güzel 1985: 808). 1866 yılından itibaren bir takım hayır dernekleri kurularak fakir işçilere iş bulmak veya gerekli iş araçlarını temin etme gayesi güdülmüşse de bunları birer işçi örgütü saymak, hele hele sendika olarak nitelendirmek mümkün değildir (Güzel 1993/2: 56). Sınıf bilinci taşıdığı söylenebilecek gerçek anlamdaki ilk işçi örgütü İstanbul tophane fabrikalarında çalışan işçiler tarafından 1894’te gizlice kurulan “Osmanlı Amele Cemiyeti”dir. Dört binden fazla işçinin çalıştığı bu fabrikada işçiler sekiz kişilik bir komite oluşturarak Avrupa’daki Jön Türklerle de temasa geçmişti. Ancak resmi makamlar komitenin faaliyetlerini öğrenince, kurucular sürgüne gönderilmiş ve cemiyetin faaliyetleri sona ermiştir. Bir süre sonra yapılan ikinci teşebbüs de benzer bir akıbete uğramıştır (Karakışla 2011: 39). Bu nedenle gerçek anlamda ilk işçi sendikaları II. Meşrutiyet’in ardından kurulmuştur.

II. Meşrutiyet'in İşçiler Üzerindeki Etkisi

Türk siyasi ve fikir hayatında çok önemli bir yeri olan II. Meşrutiyet, büyük umutlara gebe idi. Sıklıkla tekrarlanan ve dilden dile dolaşan hürriyet, müsavat (eşitlik), uhuvvet (kardeşlik) gibi kavramlar toplumun bütün kesimlerinde büyük beklentiler oluşturdu. Bu kesimlerden birisi de işçilerdi. Daha müreffeh bir hayat isteyen işçiler başta demiryolları olmak üzere hemen her iş kolunda greve gittiler (Akşin 2001: 146; Aslan 2009: 44-45). İşçilerin cesaretle grev kararı almasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne duydukları güvenin de etkisi vardır. Cemiyetin 1908 yılında kabul edilen siyasi programının 13. maddesi işçi ve iş dünyasını ilgilendiriyordu. Bu madde ile Cemiyet, işçi ve patronların karşılıklı sorumluluklarını içeren kanunların çıkarılmasını teklif edeceğini beyan ederek işçileri umutlandırmıştı.² Böylece işçiler, çalışma esaslarının insani ölçülerde düzenleneceği, kanunlarla keyfi uygulamaların önüne geçileceği ve daha uygun şartlarda çalışabilecekleri bir ortamı hayal ediyorlardı.

Osmanlı Devletinde geçmişte işçilere yönelik bazı düzenlemeler yapılmıştı. Mesela, Ereğli kömür havzasına işçi temin etmek maksadıyla Maden Nazırı ve Ereğli Livası Kaymakamı Dilaver Paşa, 1865 yılında özel bir nizamname hazırlamıştı. Esas gayesi üretimin düzenli bir biçimde sürdürülmesi ve artırılması olsa da bu nizamname işçiler yararına bazı maddeler içermektedir (Özger 2011: 103-104; Sencer 1969: 101; Türkdoğan 1981: 66). İşçilerin çalışma, dinlenme ve tatil zamanları tespit edildiği gibi, ücretler ve bunların ödenme şekilleri, iaşe ve barınma meseleleri bir esasa bağlanmış, ayrıca işçilerin sağlığını koruyucu tedbirler alınmıştır. Bu nizamname, devletin sosyal sahada attığı ilk adım olması bakımından da değer taşımaktadır (Eldem 1994:140). Bunun hemen ardından da 1869 yılında Maadin Nizamnamesi yayınlanarak Dilaver Paşa Nizamnamesi'nde öngörülen zorunlu çalışma şartı ortadan kaldırıldı. Ayrıca Maadin Nizamnamesi muhtemel kazalara karşı tedbirler alınması, madenlerde doktor ve ilaç bulundurulması, iş kazasına uğrayan işçilere ve ailelerine tazminat ödenmesi gibi yeni esasları da getirmiştir (Doğan 2004: 34; Varlık 1985: 918). Takip eden dönemde işçilerin çalışma şartlarına yönelik başka bir düzenleme yapılmadı. Üstelik pek çok işçi II. Meşrutiyet'in ilanına kadar ücretlerini düzenli olarak alamadığından zor duruma düştü. Öte yandan II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yaşanan yaklaşık % 20'lik enflasyon işçileri daha da zor durumda bıraktı. İşçiler öncelikle bu kaybın telafisi için taleplerde bulunmuşlar, olumlu cevap alamayınca da Meşrutiyet'in getirdiği düşünce, ifade ve

² Amelelerle patronların hukuk ve vezâif-i mütekaabilelerini tayin edecek kanunlar vaz'ı teklif olunacaktır (Tunaya 1988: 66).

toplantı özgürlüğünün etkisiyle tüm ülkeyi saran bir grev dalgasını başlatmışlardı (Zürcher 2000: 140).

II. Meşrutiyet'in hemen ardından yaklaşık üç ay içinde birçok işkolunda on binlerce işçinin katıldığı grevler gerçekleştirildi. Bu kadar kısa sürede gerçekleştirilen grevler, sayıca daha önceki uzun yıllar toplamını defalarca aşmaktadır (Makal 1997: 262). İşte bu dönemde meydana gelen işçi eylemlerinden birisi de Balya-Karaaydın maden işçileri tarafından gerçekleştirilmiştir.

Balya-Karaaydın Madenleri

Balya'nın bulunduğu bölgede madencilik ne zaman başladığı tam olarak bilinmemekle beraber Romalılar zamanında madenlerin işletildiğine dair bilgiler bulunmaktadır. Sonraki dönemde ise Cenevizliler madenleri işletmiştir. Bölgenin Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonra da madenler faaliyetlerine devam etmiştir. Sultan III. Selim zamanında, nüfusun azalması nedeniyle madenlerde çalışmalar aksayınca talebi karşılayabilmek için çevre köy ve kasabalardan insanlar getirilerek maden bölgesine yerleştirilmiştir (Geçmişten Geleceğe Balya 2010: 14-15).³

XIX. yüzyıla kadar Osmanlı arşiv belgelerinde Kocagümüş köyü olarak geçen Balya, bu dönemde Alidemirci nahiyesine bağlı bir köy konumundadır. Sonradan Kocagümüş köyüne Balya denilmeye başlanmıştır. Buradaki madenlerin önemi artınca Kocagümüş yani Balya önce nahiyeye, (Arslan 2010: 42-43) daha sonra da kaza yapılmıştır. 1907 yılında kaza statüsünde olan Balya, Hüdavendigâr vilayetinin Karesi sancağına bağlıydı (Hüdavendigâr Vilayeti Salnâme-i Resmîsi 1325: 125).

1838 yılında İngiltere ile imzalanan Baltalimanı Anlaşması ve ardından diğer Avrupa devletleriyle yapılan anlaşmalar ticaret serbestliğini artırmıştır ve bu sayede Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'nın açık pazarı haline gelmiştir. Avrupa'da XVIII. ve XIX. yüzyıllarda sanayi alanında yaşanan gelişmeler büyük bir sermaye birikimine neden olmuştur. İşte bu anlaşmalar ve Tanzimat Fermanı'nın yarattığı ortam, Batılı sermaye sahiplerine yatırım yapabilecekleri uygun şartları hazırlamıştı (Bülbül 2010: 226; Ökçün 1969: 803).

Yabancı yatırımcıların yoğun ilgi gösterdiği alanlardan biri de madencilik sektörüydü. Özellikle Kırım Savaşı'ndan sonra yabancı

³ Madenlerde tam zamanlı ve istikrarlı bir şekilde çalışacak işçi bulmak hep zor olmuştur. Toprağa bağlı kırsal nüfusun bakış açısından madencilik genellikle ek gelir kaynağı olarak görülür ve mümkün olduğunca çok çabuk bırakılması gereken bir meslek olarak kabul edilirdi (Perrot 2012: 86).

spekülatörler maden imtiyazları almaya başlamıştı. Bunların amacı imtiyaz konusu olan alanları işletmekten ziyade imtiyazları başkalarına devrederek yüksek kâr elde etmektir.⁴

Balya-Karaaydın maden imtiyazı, ilk olarak 16 Şubat 1878 tarihli ferman ile Fransız tebaasından Mösyö Röpol'e verilmişti. Fakat Mösyö Röpol, hükümet ile bazı hususlarda anlaşamadığı için imtiyazı geri alınmış ve 19 Haziran 1885'te Georges Zarifi adlı II. Abdülhamit'in sarraflığını yapan meşhur Galata bankerinin başında bulunduğu Lorium şirketine 99 yıllığına ihale edilmiştir (Kazgan 1999: 173; Balya Karaaydın Madenleri Osmanlı Anonim Şirketi Nizamnâme-i Dâhilisidir 1339: 3). 1892'de ise Lorium şirketi haklarını "Balya Karaaydın Madenleri Osmanlı Anonim Şirketi"ne devretmiştir. Balya'da kurşun, çinko ve gümüş madenlerinden başka Mancılık'ta kömür işletme hakkını alan bu şirket (Ökçün 1969: 810-812; Su 1939: 12-13) daha sonra Patlak'ta kurşun, çinko, demirle karışık manganez madenlerinin arama ve işletme imtiyazını da almıştır (Korkmaz 2006: 64). Şirket Atina merkezli olmasına rağmen Osmanlı kanun ve nizamnamelerine göre yönetiliyordu. Bu durum şirket nizamnamesinin ikinci maddesinde belirtilmiştir (Balya Karaaydın Madenleri Osmanlı Anonim Şirketi Nizamnâme-i Dâhilisidir 1339: 4). Büyük gelişme gösteren bu madende 1892 tarihinde binden fazla işçi çalışmaktaydı ve tesislerinin Avrupa'daki benzerlerinden farkı yoktu. Hatta hisse senetleri ve tahvilleri Avrupa'nın bütün borsalarında alınıp satılıyordu (Kazgan 1999: 173).

İlk zamanlar çıkarılan madenin nakliyesi deve, katır ve arabalarla yapılırken, daha sonra Balya'dan Palamutluk mevkiine kadar 62 km. uzunluk ve 60 cm. genişliğinde bir dekovil hattı döşenmiştir. Buradan Akçay iskelesine kadar götürülen kurşun, Avrupa'ya gönderiliyordu. Artan madencilik faaliyeti neticesinde Balya hızla bir şehir görünümü kazanmaya başladı. Nitekim madenin sağladığı istihdam imkânları sonucunda bölgeye yurtiçinden ve yurtdışından göçler oldu. Bu sayede 1887-1907 yılları arasında Balya'nın nüfusu 21.509'dan 52.689'a çıkarak %145 oranında artmış oldu (Geçmişten Geleceğe Balya 2010: 17-19).

Balya-Karaaydın Maden Grevi (1908)

Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Meşrutiyet'in ilanının hemen ardından başlayan ve kısa zamanda neredeyse tüm ülkeyi etkisi altına alan grevler dalgası, işçilerin daha iyi ücret ve çalışma şartlarına kavuşma isteği üzerine odaklanmıştı. Ekonomik kaygılarla hareket eden işçiler amaçlarına ulaşabilmek için başta iş bırakma olmak üzere çeşitli

⁴ Hükümet bilhassa madenlerde kendisini gösteren bu oyunları sınırlayabilmek için 1861 yılında Maadin Nizamnamesi çıkarmıştır (Ökçün 1969: 806).

eylemlerle seslerini duyurmaya çalışıyorlardı (Arslan 2010: 51). İmparatorluk içerisinde 1908 yılında meydana gelen grevlerden biri de Balya-Karaaydın maden işletmesinde başlamıştır. Osmanlı madenlerinde genel olarak madenin çıkarıldığı bölgeden gelen işçilerin yanı sıra, özellikle Doğu Anadolu'dan gelerek daha zor işlerde çalışan işçiler ve az sayıda da yabancı işçi bulunuyordu (Quataert 2009: 19). Resmi belgelere yansıyan rakamlara göre sayıları iki bini bulan işçiler grev kararı aldılar. İmparatorlukta gerçekleşen daha önceki grevler gibi Balya'daki maden işçilerinin grevinin de temel sebepleri, ücretlerin yetersizliği, iş güvenliğinin olmayışı ve çok uzun olan iş saatlerinin indirilmesidir (Arslan 2010: 51). Şirket Müdürü Ralli'yi ücretlerinin artırılması için sıkıştıran işçiler ocaklardaki faaliyetleri de durdurmuştu (Aynî 2009: 80).

Madenlerde bulunan işçilerin greve⁵ gitmesi üzerine şirket yetkilileri meseleyi Karesi mutasarrıflığına iletmiş, mutasarrıf da Hüdavendigâr valiliğine yazmıştı. Bunun üzerine Hüdavendigâr Valisi Tevfik Paşa, meseleyi tam olarak anlayabilmek için Balya kaymakam vekili ve şirket müdürünü makine başına çağırarak izahat istemişti. Bu kişilerin belirttiğine göre, ücretlerinin artırılması için şirkete başvuran işçiler ayaklanma çıkarmış, şirket yetkilileri müzakere için işçilere temsilcilerini göndermelerini söylemişlerse de işçiler bundan kaçınmışlardı. İşçiler, bu hususta kaymakam vekili, eşraf ve ileri gelenler tarafından yapılan nasihatlere de kulak asmadıkları gibi çalışmak isteyen 800 kadar işçiye de mani olmuşlardı. Bunun üzerine Tevfik Paşa, greve gitmenin yasak olmadığını, fakat hak ararken zorbalığa başvurmanın, başkalarının güvenliğini tehlikeye düşürmenin kabul edilemez olduğunu belirterek işçiler arasından seçilecek beş altı kişi vasıtasıyla şirketle müzakere edilmesini, eğer uyuşabilirlerse işe devam etmelerini aksi halde çalışmak isteyen işçilere mani olunmaması uyarısında bulundu. Buna rağmen işçiler yine de çalışmak isteyen işçilere karşı zor kullanma, saldırma gibi eylemlere girişirlerse elebaşlarının mahkemeye sevk edileceği hususunun işçilere hatırlatılmasını istedi. Bu arada şirketin de kendi teklifini kabul ettirmek için işçileri zorlamaya hakkı olmadığını belirttikten sonra, (BA DH.MKT 2617:41) hadisenin daha tehlikeli boyutlara ulaşmaması için Tevfik Paşa, Karesi mutasarrıfına bir yazı yazarak acilen madenlere yeteri kadar jandarma gönderilip emniyetin sağlanmasını istedi (BA BEO 3404: 255264). Greve giden işçiler, çalışmak isteyen işçilere mani olup madene ait müesseselere saldırılara devam edince şirket yetkilileri tekrar müracaatta bulunarak güvenliğin sağlanmasını istediler (BA DH.MKT. 2617: 41). Bunun üzerine Balıkesir

⁵ Konuyla ilgili olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivinde tespit edilen belgelerde birkaç kez "grev" tabiri kullanılmakla birlikte, genel olarak "ta'til-i eşgal" ifadesi tercih edilmiştir.

taburundan bir yüzbaşı ve mülazım kumandasında 40 asker Balya'ya sevk edildi (BA DH.MKT. 2628:41).

1908 yılında başlayan grevler II. Meşrutiyet'in getirdiği umut havasının tesiri ile ülke çapında hızla yayılmıştı. İşçiler, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Meşrutiyet öncesi söylemlerinden cesaret alarak eylemlerini artırmıştı. Fakat çok geçmeden hem hükümet hem de İttihat Terakki Cemiyeti grevler karşısında olumsuz bir tavır takınmaya başladı. Üstelik bazı gazeteler grevlerin sebep olduğu ekonomik kayıpları sayıp dökerek, büyük çoğunluğu yabancı olan sermaye sahiplerine destek vermeye başlamıştı (Sencer 1969: 197; Şanda bty: 33).

Grevler karşısında hükümetin sermaye sahiplerinden yana tavır takınması ve birçok eylemi askeri güç kullanarak bastırmaya çalışması, işçileri zayıf düşürürken aynı ölçüde patronların elini güçlendirmişti. Bu durum işverenlerin, işçi temsilcileri ile yapılan müzakerelere çok daha emin ve tavizsiz katılmalarına yol açıyordu.⁶ İşletme sahipleri gerektiğinde hükümeti baskı altına alarak Balya'da olduğu gibi askeri kuvvet getirtip işçileri korkutuyor ve zorla da olsa taleplerinden vazgeçirebiliyorlardı (BA BEO. 3406: 255432).

Balya'da meydana gelen grev ve ardından yaşanan gelişmeler maden şirketinin Karesi mutasarrıflığına ve Hüdavendigâr valiliğine gönderdiği yazılarla şekillenmişti. Bu durum rahatsızlık yaratmış olmalı ki Balya eşrafı adına sadarete telgraf çeken Belediye Reisi Şerif, hadisenin gereğinden fazla büyütüldüğünü ileri sürerek durumu şöyle izah etmiştir: “Dün sancak merkezinden bir müfreze asker geldi. Askerin niçin geldiğini araştırdık ki, Balya'da asayiş ve emniyetin ortadan kalktığı ve ihtilal zuhur ettiğine dair müracaat olmuş. Çok şükür memleketimizde asayiş berkemal olduğu gibi ihtilal gibi bir durum da vukua gelmemiştir. Mesele her tarafta olduğu gibi Balya maden amelesinin de umumiyetle greve gitmesinden ibarettir. Grev meselesi sadarete ve vilayete yalan yanlış ihtilal şeklinde aksettirilmiştir. Bu bütünüyle hakikat dışıdır. Mesele hakkında lazım gelen tahkikatın yapılarak meseleye başka renk ve şekil vermek isteyenler kimlerse

⁶ Reji fabrikalarında çalışan işçilerden bazıları 14 Ağustos 1908 günü ücretlerine %100 zam yapılmasını talep ederek greve gitmişti. Bunun üzerine reji idaresi talebi karşılamadığı gibi işçilere yol vererek fabrikayı kapatma kararı aldı (Tanin, nu: 13, 16 Receb 1326, s. 3). Rejinin aldığı karar karşısında çaresiz kalan işçiler taleplerinden vazgeçerek yeniden işe başlamaya razı olmuşlardı (Tanin, nu: 15, 18 Recep 1326, s. 3). Greve giden işçilerin amaçlarına ulaşabilmeleri, çalışmadıkları dönemde en azından zorunlu ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir fonun varlığıyla mümkündür. Aksi takdirde ev geçindirmek zorunda olan işçiler bir süre sonra grevden vazgeçmek zorunda kalıyorlardı. 1859 yılında tüm sendikaların birleşerek bir grev fonu oluşturmaları sayesinde Londra inşaat işçileri dokuz aylık bir greve giderek taleplerini işverenlerine kabul ettirmeyi başarmışlardı (Abendroth 1992: 33).

haklarında kanuni muamelenin yapılmasını arz ve istirham ederiz.” Şirket tarafından verilen bilgilere bakıldığında greve giden işçilerin diğer işçileri tehdit ederek çalışmaktan alıkoyduğu, idare binalarına saldırıda bulunduğu ve maden tulumbalarının tahrip edildiği bilgileri de yer almaktadır (BA BEO. 3406: 255432).

Oysa müfettiş olarak Balya’ya giden Mehmet Ali Bey’in hatıralarında, greve giden işçilerin çalışmayı durdurmalarına rağmen madenleri işler halde tutabilmek için ocaklardaki suyu tulumbalarla boşaltmaya devam ettikleri belirtilmiştir (Aynî 2009: 80). Bu kısa not en azından şirket tarafından verilen bilgilerden bir kısmının doğru olmadığını ortaya koymaktadır. Ancak yapılan tahkikat sonucunda işçileri tahrik edenler arasında Belediye Reisi Şerif Bey’in yer aldığını da unutmamak gerekir (BA DH.MKT. 2628: 69). Bu durumda hem maden şirketi yetkililerinin hem de Şerif Bey’in meseleyi kendi açılarından değerlendirdiği anlaşılmaktadır.

Mehmet Ali (Aynî) Bey’in Müfettişliği ve Hazırladığı Rapor

Osmanlı hükümetlerinin 1870’li yıllardan beri işçi grevleri karşısında başvurdukları ilk yöntem o bölgenin en büyük mülki amiri tarafından yapılan nasihatle işçileri kararından vazgeçirmeye çalışmaktı. Grevlerin büyük çoğunluğu İstanbul’da meydana geldiği için genellikle nazırlar ve bazen de sadrazamlar, işçilerin karşısına çıkarak nasihatlerde bulunuyor, kamuya ait işlerde bir kısım işçi talepleri karşılanarak meseleyi tatlıya bağlamaya çalışıyorlardı. Esasında işçiler de buna alışmıştı. Henüz bir sınıf bilincine ulaşamayan işçiler kendilerini haklarıyla temsil edecek sendikalar kuramadıkları için bazı devlet adamlarının hakemliğine başvuruyorlardı. Bu hadise sırasında maden şirketi, hükümete baskı yapıp müfettiş talep ederken,⁷ işçiler de İttihat Terakki Cemiyeti’nden medet umarak bir cemiyet azasının gönderilmesini istemişlerdi (BA DH.MKT. 2628:69).

Grevin başlamasından sonra maden şirketinin de isteği üzerine hükümet, Karesi mutasarrıfı iken 3 Eylül 1908 günü itibarıyla Lazkiye mutasarrıflığına tayin edilen Mehmet Ali Bey’i, (BA BEO. 3390: 254203) Balya’daki grevi sona erdirmekle görevlendirmişti (Aynî 2009: 80). Bu görevde kendisine Karesi mutasarrıf muavini Kostantin Efendi ve Erdek Kaymakamı Memduh Bey⁸ refakat etmiştir (BA DH.MKT. 2668:61; BA DH.MKT. 2693: 57).

⁷ Görevlendirme öncesi Sadrazam Kâmil Paşa ve Dâhiliye Nazırı Hakkı Paşa tarafından kabul edilen Mehmet Ali Bey, birçok nüfuzlu şahsın grevin sonlandırılması için hükümete yaptığı baskıyı hissettiğini belirtmiştir (Aynî 2009: 80).

⁸ Bu görev için Mehmet Ali Bey ve Kostantin Efendi’ye 500’er kuruş, Memduh Bey’e ise 400 kuruş harcırah verilmiştir.

Mehmet Ali Bey, görevi aldıktan sonra İstanbul'dan Bandırma'ya giden bir gemiye binmiş ve oradan da arabayla Gönen üzerinden Balya'ya geçmişti. Grev dolayısıyla bir müfettişin geleceğini haber alan işçiler, kendisini yolda karşılamış ve oturması için bir ev dahi kiralamışlardı (Aynî 2009: 80). 2 Ekim 1908 (19 Eylül 1324) günü Balya'ya ulaşan Mehmet Ali Bey, vakit kaybetmeden greve giden işçilerin vekillerini huzuruna getirterek, hem işçilerin taleplerini hem de işin aslını öğrenmeye çalışmıştır. Yapılan ilk görüşmelerde greve neden olan iki husus dikkatini çekmiştir. Birincisi ülkenin çeşitli yerlerinde meydana gelen grev haberleri,⁹ ikincisi de Balya'da bazı kimselerin işçileri greve teşvik ettiği yönündeki bilgiler.

İşçileri greve teşvik edenler arasında dava vekili Müstecab köyünden Fuat, orman süvari memuru Hüseyin, mahkeme kâtibi Kemal, jandarma kumandanı Yüzbaşı Şevket Efendiler başta geliyordu. Mehmet Ali Bey, bu kişileri korkuya kapılmamaları için birer birer çağırarak görüşmüştü. Bu kişilere lazım gelen nasihatleri yaptıktan sonra işçilerin tekrar işe başlamaları için tembihte bulunmalarını istemişti. Yapılan görüşmeler olumlu netice vermiş ve bu kişiler ciddi gayret göstererek işçileri ikna edici konuşmalar yapmıştı. Öte yandan Mehmet Ali Bey, maden idaresi müdürü Mösyö Ralli ile de görüşerek işçilerin ücretlerine uygun miktarda zam yapılabilmesi için maden şirketi yönetim kurulu ile temas kuracağına dair söz almıştı. Böylece ilk gün yapılan çalışmalar meyvesini vermiş ve işçiler cumartesi sabahı işe başlama kararı almıştı (BA DH.MKT. 2628:69).

Balya madenlerinde çalışan işçilerden Kahraman Çavuş ve arkadaşları yukarıda belirtildiği üzere greve destek sağlamak için İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne başvuruda bulunmuşlardı. Mehmet Ali Bey, tam işleri yoluna koymuşken Cemiyet azası Sudi Bey'in yola çıktığına dair bir telgraf gelmişti. Bunun üzerine işçiler işe başlayacaklarına dair daha önce verdikleri sözden dönerek Sudi Bey'i beklemeye başlamıştı (BA DH.MKT. 2628:69).

Sudi Bey 22 Eylül Pazartesi günü Balya'ya gelmişti. İşçiler onu da tıpkı Mehmet Ali Bey gibi yolda karşılayıp kiraladıkları dayalı döşeli eve yerleştirmişlerdi. (Aynî 2009: 81) İşçi temsilcileri ile görüşen Sudi Bey, onlara nasihatlerde bulunmuş ve Salı günü işe başlayacaklarının sözünü almıştı (BA DH.MKT. 2628:69). Sudi Bey, grevi sona erdirmek için

⁹ Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra başlayan grev dalgası tüm yurda yayılmıştı. Gazeteler her gün bu grev haberlerine yer veriyorlardı. Balya'da olduğu gibi bu haberler başka grev kararlarına ilham kaynağı oluyordu. Buna rağmen Mehmet Ali Aynî'nin hatıralarında Balya'da meydana gelen grevi Türkiye'de ilk amele grevi olarak nitelendirmesi şaşırtıcıdır.

sekiz kuruş yevmiye alanların ücretlerinin on bir kuruşa, on bir kuruş alanların ücretlerinin de on üç kuruşa yükseltileceğine ilişkin taahhütte bulunmuştu. İşçiler bu öneriyi başlangıçta kabule yanaşmamışsa da işçi ileri gelenlerinden bazıları ücretlerin ileride yeniden arttırılacağını söyleyerek arkadaşlarını ikna etmiş ve grev sona ermiştir (Bülbül 2010: 235). Fakat zammın şirket tarafından ilan edilmesinden sonra özellikle kazıcı olarak çalışan işçiler arasında bir memnuniyetsizlik görülmüştür. Bunlar zammın biraz daha artırılmasını istedikleri gibi artışın işe yeni başlayanlarla usta işçiler arasında fark gözetilmeksizin, yani hizmet süreleri dikkate alınmaksızın eşit yapılmasını istemişlerdi. Bunlar bir yandan da diğer işçileri yeniden greve gitmek için teşvik etmeye başlamışlardı (BA DH.MKT. 2628:69). Grevin sona erip sükûnetin sağlanması ile rahatlayan ortam yeniden gerilmiş ve bu sırada öfkelenen Sudi Bey, elindeki bastonla arkadaşlarını greve teşvik eden işçilerin üzerine yürümüştü (Aynî 2009: 81). Grev dolayısıyla kurulan tahkikat komisyonunda yer alan Erdek Kaymakamı Memduh Bey'in telgrafına göre, bu aşamada özellikle Rum işçilerden bazıları işe başlanmaması için çaba sarf ediyordu. Bunun üzerine işçileri tahrik eden Rum işçiler komisyonun huzuruna getirilerek kendilerine nasihatlerde bulunuldu. İşçiler nasihatler karşısında lakayt bir tavır sergileyerek bildiklerini okumaya devam etmişlerse de çalışmak isteyen işçiler arasında birlik hâsıl olmuş ve kendilerine engel olmak isteyenlere tepki göstermişlerdi. Nitekim yapılan görüşmeler neticesinde madenlerde çalışan Kürt, Laz ve Ermeni işçilerin tamamı, Rum işçilerin de büyük bir kısmı verilen zammı kabul ederek işlerine devam etmiştir. Böylece mesele halledilmiş gibi gözükse de Memduh Bey, yakın gelecekte olası tahriklere karşı dikkatli olunması gerektiğini belirterek, işçileri yeniden grev yapmaya sevk edecek kişilerin bir an önce memleketlerine gönderilmesi gerektiği önerisinde bulunmuştur (BA DH.MKT. 2628:69).

Grevdeki işçiler verdikleri sözü tutarak işe başlamıştı. Mehmet Ali Bey, işçilerin gönülleri almak için 250 metre derinliğindeki maden ocağına inmiş ve çalışma şartlarını yerinde görmüştür. 8 Ekim 1908 (25 Eylül 1324) tarihli Takvim-i Vekayi gazetesinde grevle ilgili bilgi veren Mehmet Ali Bey, yapılan zamlardan sonra bütün maden müesseselerinde işçilerin işbaşı yaptığını, sükûnetin sağlandığını ve düzenin mükemmel hale getirildiğini ifade etmiştir (Takvim-i Vekayi 27 Eylül 1324: 4).

İşçilerin greve son vermelerinden sonra sıra işçileri teşvik edenlere verilecek cezalara gelmişti. Mehmet Ali Bey, yaptığı tahkikat neticesinde, Belediye Reisi Şerif ile Kaza Naibi Arif Efendilerin işçileri greve teşvik edenler arasında olduğunu kanıtlamıştı. Fakat bunlar hakkında alenen tahkikata başlanmasının korku ve paniğe sebep olacağından, işçileri tekrar grev ve sair eylemlere teşvik etmeleri ihtimaline karşı dikkatli

davranıp bu kişileri sırayla huzuruna çağırarak münasip bir dille uyarılarda bulunmuştur.

Mehmet Ali Bey'in 10 Ekim 1908 (27 Eylül 1324) tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne sunduğu raporda Balya'daki grev ve taşkınlıklarda kusuru bulunan şahıslara ilişkin önerileri şöyle sıralanmıştır:

1) Kaza Naibi Arif Efendi'nin işçileri grev ve isyana teşvik etmek dışında halka kötü muamelede bulunduğu tespit edilmiş ve azli için kaymakamlık makamına yazı yazılmıştır. Hakkındaki iddialar bütünüyle doğru bulunduğu için müddet-i örfiyenin¹⁰ sona ermesini beklemeden acilen değiştirilmesi icap eder.

2) Orman memuru Hüseyin, mahkeme kâtibi Kemal ve Belediye Reisi Şerif Efendilerin işçiyi teşvikleri çok ehemmiyetli değildir.

3) Jandarma kumandanı Şevket Efendi'nin işçileri teşvik ettiği anlaşılmışsa da sonradan meselenin hallinde ciddi olarak çalıştığı görülmüştür. Bu nedenle şimdilik lazım gelen nasihat yapılmakla beraber mutlaka başka bir kazada görevlendirilmesi gerekir.

4) Dava vekili Müstecap köyünden Fuat Efendi, sonradan gösterdiği gayreti ile hakkındaki şüpheyi gidermeye çalışmışsa da İttihat Terakki Cemiyeti'ne Balya'dan, Balıkesir İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkezi ibaresiyle memur gönderilmesine dair telgraf çekmişti. Balya'da böyle bir teşkilat olmadığı halde Fuat Efendi'nin böyle bir unvanla telgraf çekmesi ve bunu telgraf memurunun kabul etmesi fevkalade dikkat çekmektedir. Fuat Efendi hakkında gerekli kanuni işlemin uygulanması büyük önem arz etmektedir.

5) İşçiler arasındaki tahrikçiler Kürt Kahraman Çavuş, Erdekli Vankil Mançakofa, Balıkesirli Hacı Osman ve Kürt Haydar isimli şahıslardır. Bunlardan Kahraman Çavuş'u maden idaresi kovmaya karar vermişse de şahsın yirmi bir seneden beri madende çalışıyor olması dikkate alınarak tekrar işe başlatılmıştır. Vankil Mançakofa ise maden hizmetinde çok eskiden kısa bir süreliğine çalıştığı, fakat işçileri daima serkeşliğe sevk ettiğinden memleketi olan Erdek'e gönderildiği öğrenilmiştir. Ancak Kanun-i Esasi'nin ilanı üzerine tekrar Balya'ya gelmiş ve çeşitli oyunlarla maden idaresinden para koparmaya uğraştığı belirtilmiştir. Bu şahsın doğru düzgün bir meslekte sebat etmediği için,

¹⁰ Müddet-i örfiye, kadıların görev yapma süreleridir. Kadılar veya onlara vekâlet eden naipler görev başında iki yıl geçirirlerdi. Bu süre müddet-i örfi olarak adlandırılmaktadır (Akdağ 1995: 29; Ünal 2011: 494).

serseri nizamnamesine uygun olarak memleketine gönderilmesi isabetli olacaktır.¹¹

6) İşçileri greve teşvik edenlerden Vyanus İmmanuel, Mişel Antonis, Parasküva ve Süleyman İbrahim'in haklarında da aynı şekilde muamele için Balya kaymakamlığına emir verilmesi lazımdır. Bunlardan başka Hacı Osman ve Haydar, öteden beri maden hizmetlerinde çalışmakta olup yeniden işe başlamışlardır. Fakat bunların gözetim altında bulundurulması ve herhangi bir fenalıkları görülürse derhal Balya'dan çıkarılması icap eder (BA DH.MKT. 2628:69).

Mehmet Ali Bey'in hazırladığı rapora göre kusurlu görülen ve Balya'da görev yapmaları sakıncalı bulunan iki resmi görevli Kaza Naibi Arif Efendi ile Jandarma Kumandanı Şevket Efendi, yapılan yazışmalar neticesinde görevlerinden uzaklaştırılmışlardır. Nitekim raporun takdim edilmesinden bir süre sonra Dâhiliye Nezareti'nden Meşihat'a yazılan 17 Ekim 1908 (Teşrinievvel 1326) tarihli yazıda, Balya'da işçileri greve teşvik ettiği anlaşılan ve başka kötü davranışları da olan Kaza Naibi Arif Efendi'nin müddet-i örfiyyesinin sona ermesi beklenmeden acilen değiştirilmesi gerektiği önerisinde bulunulmuştur (BA DH.MKT. 2628:69). Yapılan tahkikat ve mahkeme neticesinde Arif Efendi'nin olayların çıkmasında rolü olduğu anlaşıldığından azledilmesine karar verilmiştir (BA DH.MKT. 2688:53).

Mehmet Ali Bey'in raporunda, Balya Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Şevket Efendi'nin işçileri greve ve ayaklanmaya teşvik ettiği için değiştirilmesi gerektiği ifade edilmişti. Rapor üzerine vilayetten soruşturma yapmak için memurlar gönderilmiş ve yapılan incelemenin ardından Şevket Efendi'nin görev yerinin değiştirilmesi gerektiği bir kez daha belirtilmiştir. Bu nedenle Şevket Efendi merkez liva Balıkesir'e gönderilirken yerine daha önce Balya'da bulunmuş olan Mülazım Yusuf Efendi tayin edilmiştir (BA DH.MKT. 2628:69).

Grev Sonrası Güvenlik Endişesi

Maden şirketi yetkilileri, söz verildiği üzere işçilerin ücretlerinde artışa gitti. Fakat bir süre sonra bu ücret artışından doğan zararını

¹¹ Osmanlı hukuku, çalışacak kuvvete sahip olmasına rağmen çalışmayan, iş için herhangi bir teşebbüste bulunmayan ve başboş olarak gezen kimseleri serseri olarak tanımlamaktadır. Serserilere yönelik hazırlanan nizamnamenin üçüncü maddesi bu kimselerin gerektiğinde memleketlerine veya uygun görülecek yerlere gönderilmelerine imkân tanımaktadır (*Serseri Mazanne-i Su' Erbâbından Olan Eşhâs Hakkında Nizamname* 1313). Mehmet Ali Bey, bu nizamname hükmünün uygulanmasını tavsiye etmektedir. Meclis-i Mebusan, 10 Mayıs 1909 tarihinde serseri ve şüpheli şahıslarla ilgili daha önce hazırlanan nizamnameleri Serseri ve Mazanne-i Sû' Eşhas Hakkında Kanun adıyla birleştirdi. Bu hususta bkz. Özbek 1999: 34-43.

gidermek için işçileri bir ay yerine yirmi gün çalıştırmaya başlayınca işçiler mağdur oldu ve yeniden grev söylentileri yayılmaya başladı (Bülbül 2010: 235). Güvenlik endişesine kapılan şirket yetkilileri olaylar başlayınca getirilen, grev bitince de tekrar eski yerlerine sevk edilen askerinin yeniden madenlere gönderilmesi için vilayete birçok kez yazı yazmıştı. Zira yaklaşık iki bin işçinin çalıştığı bu yerde güvenliği sağlamak için sadece iki asker bırakılmıştı. Şirketten gelen ısrarlı talepler üzerine, Sadaret'ten Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 1 Kasım 1908 (6 Şevval 1326) tarihli yazıda, Balya-Karaaydın madenindeki işçilerin tekrar grev yapmaları ihtimaline karşı mevcut iki jandarma yeterli olmayacağı için madenlerdeki asker sayısının artırılmasına çalışılması uyarısında bulunulmuştu (BA BEO. 3422:256616; BA DH.MKT. 2647:24; BOZ DH.MKT. 2651:59). Bu dönemde işçiler arasında başlayan bazı ufak tefek hadiseler heyecanı artırmış, olayların büyümesi ihtimaline karşı daha fazla jandarmanın gönderilmesi talepleri sıklaşmıştır (BA DH.MKT. 2641:97). Vilayetten, Karesi mutasarrıflığına gönderilen bir yazıda, herhangi bir uygunsuzluğun çıkmaması için gerekli tedbirlerin alınması, hiç olmazsa bir süreliğine maden bölgesine asker sevk edilmesi önerilmişse de; mutasarrıflıktan gelen cevapta, şimdilik Balya'ya asker sevkine gerek olmadığı, mevcut jandarmalara ilaveten sekiz jandarma daha gönderilerek gereken tedbirin alınacağı bildirilmişti (BA DH.MKT 2659:24).

Karesi mutasarrıflığının madenlerde 15 kadar jandarma bulundurmaya sıcak bakmaması maddi imkânsızlıklarla alakalıydı. Balya'da zaten 12-14 civarında jandarma bulunuyordu ve bunlar da posta işleri, vergi toplama ve sair işlerle uğraştıklarından geriye 2-3 jandarma kalıyordu. Dolayısıyla madenlerde görevlendirebilmek için 15 yeni jandarma istihdamına ihtiyaç vardı. Fakat mutasarrıflığın bu jandarmaların ücretlerini karşılaması mümkün değildi. Bunun üzerine maden şirketi başta Cezayir olmak üzere bazı memleketlerde uygulanan bir sistemi önerdi. Buna göre özel işletmelere jandarma tahsis edildiği zaman jandarma masrafının bir kısmı bunları talep edenlerce karşılanıyordu. Bu nedenle maden şirketi, Balya'da istihdam edilecek 15 jandarma için madenlerin yakınında bir karakol inşa etmeyi ve üç yıl boyunca her yıl 250 lira olmak üzere masrafları ödemeyi taahhüt ediyordu (BA DH.MKT. 2655:62). Bu talep Hüdavendigâr vilayetine iletildiğinde, masrafları şirket tarafından karşılanması halinde oraya biri çavuş, biri onbaşı ve on üçü nefer olmak üzere on beş jandarmanın gönderilmesinin sakıncasının olmadığı belirtilmiştir. Madenlere gönderilecek bu jandarmalar için mevcut nizam üzerine piyade askerleri için 170, onbaşı için 180 ve çavuş için de 190 kuruşun verilmesi istenmiştir. Böylece bu jandarmaların diğer masrafları da hesaplanarak yıllık 32560 kuruşa denk gelen bir rakam çıkarılmıştır. Bu rakam şirkete

bildirildiğinde hemen kabul edilmiş, sadece askerlerin geceleyecekleri mahallin madenler civarında kendileri tarafından hazırlanacağını ve bunun için hesaba dâhil edilen masrafın çıkarılmasını istemişlerdi. Böylece maden şirketi toplam masraf 560 kuruş indirildiğinde geriye kalan 32.000 kuruşu aylara taksim ederek mahalli hükümete verilebileceğini beyan etmişti. Valiliğin endişesi birkaç ay sonra şirketin masrafı ödemekten vazgeçmesi ihtimaliydi. Bunu da üç yıllık masrafı peşin olarak ödetip aşmak istiyordu. Bu hususta Hüdavendigâr valiliği son kararı verebilecek durumda değildi. Dolayısıyla gerekli emrin gönderilmesi için Harbiye Nezareti'ne yazı yazılmış, onlar da Dâhiliye Nezareti kanalıyla Sadaret'e iletmışlerdi (BA BEO. 3459: 259369; BA BEO. 3640: 259455; BA DH.MKT. 2685:83).

Maden şirketinin önerisi genel olarak makul karşılanmasına rağmen Sadaret, talebi uygun bulmayarak reddetmiştir. Sadrazam Kâmil Paşa'nın imzasının bulunduğu yazıya göre, şirketin jandarmaların maaşını ödemesi veya zabıta kuvveti temin etmesinin söz konusu olamayacağı, şayet isterlerse şirketin bekçi istihdam edebileceği belirtilmiştir. Bu arada vilayetin imkânlarını zorlayarak madenlere birkaç jandarma göndermesinin uygun olacağı görüşünü dile getirmiştir (BA DH.MKT. 2697: 7).

Balya maden şirketi yetkililerinin korktukları ikinci grev en azından 1908 yılı içerisinde tekrarlanmadı. Zira bu sırada özellikle yabancı sermayeyi rahatsız eden grevler, bu kesimin baskısı ile hükümet tarafından yapılan bir geçici kanunla bir hayli azaldı. Polonya kökenli Fransız vatandaşı Kont Léon Ostorog tarafından hazırlanan metin, henüz seçim yapılmadan ve parlamento açılmadan, 1876 Anayasasının 36. maddesinin hükümete tanıdığı “muvakkaten kanun ve hüküm kuvvetinde” karar verme yetkisine dayanılarak, 8 Ekim 1908'de “Tatil-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat” adıyla yürürlüğe kondu (Güzel 1985: 795). Bu geçici yasa, ufak değişikliklerle, 1909 yılında Tatil-i Eşgal Kanunu'na dönüştü (Talas 1983: 83).

Bu kanun, şirketleri kamuya yönelik hizmet veren şirketler ve diğerleri olmak üzere ikiye ayırmıştır. Tüzel düzenleme ile kamuya yönelik hizmet gören şirketlerde sendikayı yasaklamış, daha önce kurulan sendikaları feshetmiş, uzlaşma sistemine başvurulmasını zorunlu hale getirmiş, bu barışçı yolu denemeden ve sonucunu almaksızın kapsam içindeki kurumlarda çalışan hizmetli ve işçilerin greve gitmeleri yasaklanmış ve yaptırımlara bağlanmıştır. Eğer uyuşmazlık oy birliği ile çözüme kavuşturulamazsa iş bırakımı yasaklanmamıştır. Yani oybirliği sağlanamadığı takdirde işçilerin “terk-i hizmette muhtar” oldukları açıkça belirtilmiştir (Takvim-i Vekayi, 27 Eylül 1324: 2-3).

Hükümet tarafından çıkarılan Tatil-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat ve 1909 yılında çıkarılan Tatil-i Eşgal Kanunu grevleri sona erdirmişse de bu kanunun işçilere çalışma yaşamında ilk kez grev hakkı tanıdığı gerçeğini unutmamak gerekir (Gülmez 1982:41).

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu XIX. yüzyılda birçok yenilikle tanışmıştı. Bunlardan biri de makinelerin çalıştığı fabrikaların açılmış olmasıdır. Devlet tarafından açılan fabrikaların ardından, özellikle Tanzimat sonrası dönemde büyük çoğunluğuna yabancılar, geri kalanı ise azınlıkların sahip olduğu fabrikalar kurulmaya başlandı. Yabancı sermaye sahiplerinin bilhassa maden ve demiryolu imtiyazlarını almasından sonra yüzlerce işçi bir arada aynı şartlarda çalışmaya başlamıştı. Bu durum işçiler arasında ortak amaçlar uğruna hareket etme bilincinin doğmasına neden oldu. Benzer sıkıntıları çeken işçiler birlikte sorunlarına çözüm arama fikrini tartışabiliyorlardı.

Henüz bir sınıf bilincinin oluşmadığı ve kendilerini temsil edecek sendika tarzı örgütlenmenin bulunmadığı 1870'li yıllardaki işçi hareketleri, genel olarak ücretleri zamanında ve düzenli alamamaktan kaynaklanan ekonomik nedenlere dayanıyordu. 1880'den sonra yok denecek kadar azalan grevler II. Meşrutiyet'in ilanından sonra oluşan iyimser ortamda adeta patladı. Bu grevlerden biri olan Balya-Karaaydın maden grevi, o sırada ülkede yapılan grevlerin çoğunluğu gibi ücretlerin artırılması amacını taşıyordu.

Balya'da greve giden işçiler sendika tarzı bir örgüte sahip değildi. Bu nedenle ülkede genel olarak uygulandığı gibi içlerinden bazılarını lider olarak seçmek suretiyle hem işverenle hem de müfettiş olarak gelen Mehmet Ali Bey ile görüşmüşlerdi. Yaklaşık iki bin işçinin bulunduğu madenlerde greve gidenler toplam işçinin yarısı ile sınırlı kalmıştı. Bilindiği üzere grevin amacına ulaşmasında işçilerin toplu hareket etmesinin rolü büyüktür. Aksi takdirde güç bölünüyor ve işçilerin eli işveren karşısında zayıflıyordu. Balya'da böyle bir durum yaşanmıştır. İşçilerin yarısı greve giderken diğerleri çalışmaya devam etmek isteyince aralarında çatışmalar yaşanmıştır. Bu çatışma maden şirketine hükümetten askeri tedbir alması için müracaat etme fırsatı vermiştir.

Greve giden işçiler eskiden beri yetkili bir aracı vasıtasıyla seslerini duyuruyordu. Balya'da da işçiler, hükümet tarafından bir müfettiş tayin edilmesine rağmen İttihat Terakki Cemiyeti'ne de başvurarak bir cemiyet temsilcisinin grev sahasına gelmesini sağlamışlardı. Bu durum aynı zamanda İttihat Terakki Cemiyeti'ne karşı duyulan güvenin de bir göstergesidir. Fakat Cemiyet, Meşrutiyet öncesi söylemlerinin aksine işçiler yerine sermaye sahiplerinden yana tavır

alınca işçiler hayal kırıklığına uğramıştır. İttihat Terakki merkezi tarafından Balya'ya gönderilen Sudi Bey'in eylemlere devam etmek isteyen işçilerin üzerine bastonla yürümesi bu anlamda önem arz eder.

Grev, yöneticiler tarafından hiçbir zaman hoş karşılanmamış ve yapılan eylemler “uygunsuzluk” olarak adlandırılmıştır. Bu nedenle devlet adamları öncelikle işçilerle konuşup onları eylemlerinden vazgeçirmeye çalışırlar, istedikleri olmayınca da askeri tedbirlere başvurarak şiddet yöntemini devreye sokarlardı. Balya'ya müfettiş olarak gelen Lazkiye Mutasarrıfı Mehmet Ali Bey, işçi liderleri ile görüşüp onları ikna etmiş ve adet olduğu üzere nasihatlerde bulunmuştur. Mesele genel olarak ekonomik nedenlere dayandığı için, şirket yetkililerinin ücretlere zam yapma sözü, grevi bir anda sona erdirmiştir. Gerek Balya'da gerekse diğer grevlerde işçileri temsilen yasal bir örgüt olmadığı için, verilen sözler yazıya dökülüp bağlayıcı nitelik kazanamamıştır. Bu nedenle işveren, o an için verdiği sözden bir süre sonra vazgeçebiliyordu.

Mehmet Ali Bey, yaptığı tahkikat neticesinde işçileri greve teşvik ettiği gerekçesiyle bazı kimseleri suçlu bulmuştur. Kaza Naibi Arif Efendi görevinden azledilmiş, Jandarma Kumandanı Şevket Efendi ise Balya'daki görevinden alınarak Balıkesir'de görevlendirilmiştir. Suçlu olduğu tespit edilen işçilerden bazıları işlerine devam ettirilirken, bir kısmı da memleketlerine gönderilmiştir.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BA) Kaynakları

Dâhiliye NezâretiMektubî Kalemi (DH. MKT.): 2636/70; 2617/41; 2628/41; 2641/97; 2647/24; 2651/59; 2655/62; 2659/24; 2668/61; 2685/83; 2688/53; 2693/57; 2697/7; 2628/69.

Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO): 3390/254203; 3404/255264; 3406/255432; 3422/256616; 3457/259225; 3459/259369; 3640/259455.

Gazeteler

Takvim-i Vekayi

Tanin

Kitaplar ve Makaleler

ABENDROTH, Wolfgang (1992), *Avrupa İşçi Hareketleri Tarihi*, (Çev. Ali Çakıroğlu), Belge Yayınları, İstanbul.

AKDAĞ, Mustafa (1995), *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi 2 (1453-1559)*, Cem Yayınevi, İstanbul.

- AKŞİN, Sina (2001), *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi, Ankara.
- ARSLAN, İsmail (2010), “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Bir Maden Şehri: Balya (1839-1923)”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume: 3, Issue: 2, p. 41-54.
- ASLAN, Taner (2009), “II. Meşrutiyet Dönemi İşçi Hareketleri ve Bu Hareketlerin Meydana Getirdiği Sorunlar Üzerine Bir Deneme”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 25, s. 33-65.
- AYNÎ, Mehmed Ali (2009), *Hatıralar*, (Haz. İsmail Dervişoğlu), Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- Balya Karaaydın Madenleri Osmanlı Anonim Şirketi Nizamnâme-i Dâhilisidir* (1339), Matbaa-i Amire, İstanbul.
- BÜLBÜL, İsmail (2010), “Balya-Karaaydın Maden Şirketi İşçileri (1901-1922)”, *Bahkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 13, S. 24, s. 227-240.
- DEANE, Phyllis (1994), *İlk Sanayi İnkılabı*, (Çev. Tefik Güran), TTK, Ankara.
- DOĞAN, Cem (2010), *Osmanlı İmparatorluğu’nda 1908 Grevleri ve Ta’til-i Eşgal Kanunu*, (Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bolu.
- ELDEM, Vedat (1994), *Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, TTK, Ankara.
- FİŞEK, Kurthan (1969), *Türkiye’de Devlet-İşçi İlişkileri Açısından Devlete Karşı Grevlerin Kritik Tahlili*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Geçmişten Geleceğe Balya* (2010), Balya Kaymakamlığı Kültür Yayınları, İstanbul.
- GEYİKDAĞI, V. Necla (2008), *Osmanlı Devleti’nde Yabancı Sermaye 1854-1914*, Hil Yayın, İstanbul.
- GÖKMEN, Ertan (2007), “II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı Maden imtiyazları (1878-1899)”, *Bellekten*, C. LXXI, S. 262, s. 969-996.
- GÜLMEZ, Mesut (1985), “Tanzimat’tan Sonra İşçi Örgütlenmesi ve Çalışma Koşulları (1839-1919)”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, 3, İletişim Yayınları, s. 792-802.
- GÜLMEZ, Mesut (1982), “Tatil-i Eşgal Yasası ve Grev Sorunu”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, C. 9, S. 1, s. 1-48.
- GÜRAN, Tefik (1992), “Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları”, *150. Yılında Tanzimat*, TTK, Ankara, s. 235-252.
- GÜZEL, Şehmus (1985), “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İşçi Hareketi ve Grevler”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, 3, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 803-828.

- GÜZEL, Şehmus (1993), *Grev*, Sosyalist Yayınlar, İstanbul.
- GÜZEL, Şehmus (1993), *Türkiye’de İşçi Hareketi (Yazılar-Belgeler)*, Sosyalist Yayınlar, İstanbul.
- Hüdavendigâr Vilayeti Salnâme-i Resmîsi* (1325), Bursa.
- KARAKIŞLA, Yavuz Selim (2011), “Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu 1839-1923”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler 1839-1950*, der. Donald Quataert, Erik Jan Zürcher, (Çev. Cahide Ekiz), İletişim Yayınları, İstanbul, s. 27-54.
- KAZGAN, Haydar, (1999) *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Şirketleşme*, Creative Yayıncılık, İstanbul.
- KOÇ, Yıldırım (2010), *Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi: Osmanlı’dan 2010’a*, Epos Yayınları, Ankara.
- KORKMAZ, Sami (2006), *Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Balıkesir’de Sosyal Hayat*, (Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir.
- MAKAL, Ahmet (1997), *Osmanlı İmparatorluğu’nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920*, İmge Kitabevi, Ankara.
- ÖKÇÜN, A. Gündüz (1982), *Ta’til-i Eşgal Kanunu, 1919 Belgeler Yorumlar*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- ÖKÇÜN, A. Gündüz (1969), “XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payları”, *Prof. Dr. Yavuz Abadan’a Armağan*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, s. 801-895.
- ÖZBEK, Nadir, (1999) “II. Meşrutiyet İstanbul’unda Dilenciler ve Serseriler”, *Toplumsal Tarih*, 64, s. 34-43.
- ÖZGER, Yunus (2011), *Osmanlı Ordusunda Emeklilik Sistemi ve Askerî Tekaiüd Sandığı (1865-1923)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- PAMUK, Şevket (2009), *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- PERROT, Michelle (2012), “Fransız İşçi Sınıfının Oluşumu Üzerine”, (Çev. Reşide Adal Dünder), *İşçi Sınıfı Oluşumu*, ed. Ira Katznelson, Aristide R. Zolberg, Tan Kitabevi Yayınları, Ankara, s. 79-116.
- QUATAERT, Donald (2009), *Osmanlı İmparatorluğu’nda Madenciler ve Devlet Zonguldak Kömür Havzası 1822-1920*, (çev. Nilay Özok Gündoğan, Azat Zana Gündoğan), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- SARC, Ömer Celal (1999), *Tanzimat ve Sanayimiz, Tanzimat,I*, MEB Yayınları, İstanbul, s. 423-440.
- SENCER, Oya (1969), *Türkiye’de İşçi Sınıfı Doğuşu ve Yapısı*, Habora Kitabevi Yayınları, İstanbul.

- Serseri Mazanne-i Su' Erbâbından Olan Eshâs Hakkında Nizamnâme* (1313) Kasbar Matbaası, İstanbul.
- SEWELL Jr, Wiliam H. (2012), “Zanaatkârlar, Fabrika İşçileri ve Fransız İşçi Sınıfının Oluşumu, 1789-1848”, (Çev. Reşide Adal DüNDAR), *İşçi Sınıfı Oluşumu*, ed. Ira Katznelson, Aristide R. Zolberg, Tan Kitabevi Yayınları, Ankara, s. 53-77.
- SİLVER, Beverly (2009), *Emeğin Gücü 1870'ten Günümüze İşçi Hareketleri ve Küreselleşme*, (Çev. Aslı Ünal), Yordam Kitap, İstanbul.
- SU, Kâmil (1939), *Balıkesir Madenleri*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul.
- SÜLKER, Kemal (1988), *İşçi Sınıfının Doğuşu*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık AŞ, İstanbul.
- SÜLKER, Kemal (2004), *Türkiye'de Grev Hakkı ve Grevler*, TÜSTAV, İstanbul.
- ŞANDA, Hüseyin Avni (bty), *Yarı Müstemleke Oluş Tarihi: 1908 İşçi Hareketleri*, Gözlem Yayınları, İstanbul.
- TALAS, Cahit (1983), *Sosyal Ekonomi*, S Yayınları, Ankara.
- TUNAYA, Tarık Zafer (1988), *Türkiye'de Siyasal Partiler, I*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- TÜRKDOĞAN, Orhan (1981), “19. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda İşçi Sınıfının Doğuşu”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 2, C. 2, S. 11, s. 5-22.
- ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011.
- VARLIK, Bülent (1985), “Osmanlı Devleti'nde Madenlerde Çalışma Koşulları”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 4, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 917-922.
- ZÜRCHER, Erik Jan (2000), *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Çev. Yasemin Saner Gönen), İletişim Yayınları, İstanbul.

